

سوره‌های عزائم و آیات سجده

در قرآن کریم، آیاتی وجود دارد که به آنها آیه سجده گفته می‌شود. در چهار مورد از آنها بر خواننده و شنونده واجب است فوراً سجده کنند و در موارد دیگر سجده کردن مستحب است. چهار موردی که سجده کردن در آنها واجب است عبارتند از: آیه ۱۵ سوره سجده، آیه ۳۷ سوره فصلت، آیه ۶۲ سوره نجم و آیه ۱۹ سوره علق.

این چهار سوره را سوره‌های عزائم می‌گویند. شروع بحث را تحت چند عنوان پی می‌گیریم:

الف. تعیین آیات سجده

در تعیین تعداد و موارد آیات سجده، اعم از واجب و مستحب میان علمای شیعه اتفاق نظر وجود دارد، ولی اهل سنت در این باره اختلاف کرده‌اند که به آن اشاره خواهد شد.

از نظر شیعه در ۱۵ آیه از قرآن کریم سجده کردن برای خواننده و شنونده وارد شده که چهار مورد آن سجده واجب است به شرحی که بیان شد و یازده مورد سجده مندوبه است که عبارتند از:

۱. آیه ۲۰۶ سوره اعراف. ۲. آیه ۱۵ سوره رعد. ۳. آیات ۴۹ - ۵۰ سوره نحل. ۴. آیه ۱۰۹ سوره اسراء. ۵. آیه ۵۸ سوره مریم. ۶. آیه ۱۸ سوره حج. ۷. آیه ۷۷ سوره حج. ۸. آیه ۶۰ سوره فرقان. ۹. آیه ۲۶ سوره نحل. ۱۰. آیه ۲۴ سوره جن. ۱۱. آیه ۲۱ سوره انشقاق. [۱۷]

هر چند که فقهای ما این موارد را به همین صورت بر شمرده‌اند و نقل خلافی در این باره نشده ولی ما روایتی را از معصومین(ع) پیدا نکردیم که به این ۱۵ مورد تصریح کرده باشد. تنها

در برخی از روایات نام سوره‌هایی که ۴ آیه سجده در آنهاست مشخص گردیده و گفته شده که در بقیه موارد سجده کردن مستحب است، مانند:

عن ابی عبدالله(ع) قال: العزائم الم تنزیل و حم السجدة و النجم و اقرء باسم ربك و ما عداها فی جمیع القرآن مسنون و لیس بمفروض. [۱۸]

به نظر می‌رسد که تعیین موارد سجده مندوبه توسط علما صورت گرفته و ملاک آنها هم وجود کلمه سجده در یک آیه است و در روایتی به این ملاک اشاره شده است:

عن ابی جعفر(ع) قال: ان ابی علی بن الحسین(ع) ما ذکر لله نعمة علیه الا سجد و لا قرأ من کتاب الله آية فيه سجود الا سجد. [۱۹]

امام باقر(ع) فرمود: پدرم علی بن الحسین، نعمتی از خدا را برای خود یاد نمی‌کرد، مگر اینکه سجده می‌کرد و هیچ آیه‌ای از کتاب خدا را که در آن سجده باشد نمی‌خواند مگر اینکه سجده می‌کرد.

البته ملاک در تعیین موارد سجده واجب تنها سخن معصوم است و نمی‌توان در آن اجتهاد کرد. مثلاً در سوره حج آیه ۷۷ امر به سجده شده ولی در آنجا سجده واجب نیست.

درباره تعداد آیات سجده در قرآن میان علمای اهل سنت اختلاف نظر وجود دارد. مالک آنها را ۱۱، شافعی ۱۴، احمد بن حنبل ۱۵ و ابوحنیفه ۱۲ مورد دانسته‌اند. [۲۰]

همچنین آنها در وجوب یا استحباب سجده اختلاف دارند، شافعی و مالک در همه موارد سجده کردن را مستحب می‌دانند و ابوحنیفه در همه موارد واجب می‌داند. [۲۱]

گفتیم که به چهار سوره‌ای که سجده واجب دارند، «سوره‌های عزائم» می‌گویند این اصطلاح در روایات هم آمده است.

علت این نامگذاری، واجب بودن سجده است، چون یکی از معانی «عزیمت» همان وجوب است که در مقابل «رخصت» به کار می‌رود.

ب. احکام آیات سجده و سوره‌های عزائم

آیات سجده و سوره‌هایی که این آیات در آنها قرار گرفته‌اند احکام ویژه‌ای دارند که عبارتند از:

۱. وجوب فوری سجده کردن

برای کسی که یکی از ۴ آیه سجده واجب را قرائت کرد و نیز کسی که آن را شنید، واجب است که فوراً و بی‌درنگ سجده کنند و اگر نکردند و یا به تأخیر انداختند معصیت کرده‌اند.

بر اساس روایات بسیاری که در این باره وجود دارد، همه فقهای ما به آن فتوا داده‌اند. از جمله روایتی است که ابوبصیر که از شاگردان امام صادق است نقل می‌کند که فرمود:

إذا قرئ شییء من العزائم الاربع و سمعتها فاسجد و ان كنت علی غیر وضوء و ان كنت جنبا و ان كانت المرأة لا تصلی. [۲۲]

وقتی چیزی از عزائم چهارگانه خوانده شد و تو آن را شنیدی سجده کن هرچند وضو نداشته باشی و هر چند جنب باشی و هر چند زن در حالتی باشد که نباید نماز بخواند.

در این جا به چند مسئله فرعی اشاره می‌کنیم:

۱. فقها اتفاق نظر دارند که سجده کردن برای کسی که آن آیه را می‌خواند و برای کسی که به آن گوش می‌دهد و توجه به آن دارد واجب است و در روایات هم به آن دستور داده شده است، اما اگر کسی به آن گوش نمی‌دهد و توجهی هم ندارد و بی‌اختیار آیه را می‌شنود آیا سجده کردن برای او هم واجب است و سامع و مستمع حکم واحدی دارند؟

بر اساس روایتی از امام صادق(ع) بسیاری از فقهای ما فتوا داده‌اند که بر چنین شخصی سجده واجب نیست بلکه مستحب است:

عن عبدالله بن سنان قال: سألت ابا عبدالله عن رجل سمع السجدة تقرأ؟ قال: لا يسجد الا ان يكون منصفاً لقرائة مستمعا لها. [۲۳]

عبدالله بن سنان می گوید: از امام صادق (ع) درباره مردی که قرائت آیه سجده را شنید پرسیدم، فرمود: سجده نمی کند مگر اینکه ساکت و متوجه به قرائت آن باشد و گوش بدهد.

البته برخی از علما گفته اند برای سامع هم سجده کردن واجب است چون در متن برخی از روایات کلمه «سامع» آمده نه «مستمع» همانند روایتی که در بالا از ابوبصیر نقل کردیم.

جالب است که برای هر دو قول ادعای شهرت و حتی اجماع شده است [۲۴] و احتیاط اقتضا می کند که حتی سامع هم سجده کند.

۲. همان گونه که پیشتر گفتیم، وجوب سجده یک وجوب فوری است و اگر کسی به تأخیر اندازد معصیت کرده است، ولی در اینکه در کدام قسمت از آیه باید سجده کرد اختلاف است بعضی گفته اند که پس از تمام شدن قرائت آیه و بعضی هم گفته اند وقتی جمله امر به سجود و یا اخبار از سجود تمام شد باید سجده کرد. [۲۵] از آن جا که در این باره دلیل خاصی جز فوری بودن سجده وجود ندارد، به نظر می رسد که هرکجا جمله تمام شد، باید سجده کرد و در وسط جمله واجب نیست.

۳. در این سجده، طهارت و رو به قبله بودن و تکبیر گفتن در اول آن واجب نیست و حتی می توان روی چیزی که سجده نماز بر آن صحیح نیست سجده کرد. [۲۶] لزوم و عدم لزوم گفتن تکبیر پس از انجام سجده، هر دو در روایت وارد شده که حمل بر تخییر شده است. [۲۷]

۴. هر چند مجرد سجده کردن کافی است، ولی بهتر است که در حالت سجده ذکر بگوید و از آن بهتر اینکه ذکرهایی را که در روایات آمده بگوید. در روایات ذکرهای متعددی وارد شده است، از جمله:

لا اله الا الله حقا حقا، لا اله الا الله ايمانا و تصديقا، لا اله الا الله عبوديّه و رقّا سجدت لك يا رب تعبدا ورقّا لا مستكفا و لا مستكبرا، بل انا عبد ذليل خائف مستجير. [۲۸]

۲. عدم جواز خواندن عزائم برای جنب و حائض

کسی که غسل جنابت یا حیض برگردن اوست نمی‌تواند هیچ کدام از سوره‌های عزائم را بخواند. حتی اگر بسم الله الرحمن الرحيم را به قصد خواندن این سوره‌ها بخواند، گفته شده که کار حرام کرده است. البته از سوره‌های دیگر خواندن تا هفت آیه جایز و بیشتر از آن مکروه است و بیشتر از هفتاد آیه کراهت شدید دارد.

حرام بودن قرائت آیات سجده برای جنب و حائض میان فقهای شیعه اجماعی است و از کسی نقل خلاف نشده و در بسیاری از کتاب‌های فقهی در این حکم نقل اجماع شده است. [۲۹] همچنین در روایات متعددی بر این حکم تأکید شده است مانند:

۱. قال ابو جعفر (ع): **الجنب و الحائض یفتحان المصحف عن وراء الثوب و یقرئان من القرآن ما شاء الا السجدة**. [۳۰]

امام باقر (ع) فرمود: جنب و حائض قرآن را از روی لباس باز می‌کنند و هر قدر که بخواهند قرآن می‌خوانند، مگر سجده.

۲. محقق حلی گفته: جنب و حائض می‌توانند هر قدر که بخواهند قرآن بخوانند مگر چهار سوره عزائم. سپس گفته: بزنی این مطلب را از امام صادق (ع) نقل کرده است.

همان گونه که گفتیم، عدم جواز قرائت خصوص آیات سجده اجماعی است، ولی آیا خواندن آیات دیگر این سوره‌ها هم برای آنها حرام است؟ مشهور این است که تمام آیات این چهار سوره همین حکم را دارد حتی خواندن بسم الله به قصد خواندن این سوره‌ها هم حرام است. [۳۱]

ولی از بعضی از علما نقل شده که حرمت قرائت را مخصوص خود آیات کرده‌اند و خواندن آیات دیگر این سوره‌ها را جایز می‌دانند. [۳۲] شیخ انصاری هم تمایل به این نظر دارد. [۳۳]

به نظر می‌رسد که از روایات، جز حرمت خواندن آیات سجده در نمی‌آید و اینکه در روایت بزنی که از معتبر نقل کردیم، سوره‌های عزائم آمده است نمی‌تواند دلیل باشد، چون متن این

روایت در دست نیست و ظاهر این است که معتبر آن را نقل به معنی کرده است و لذا نمی‌توان به آن استدلال کرد. البته در روایت دیگری که در فقه الرضا از امام رضا(ع) نقل شده نیز «العزائم» آمده و از آن چهار سوره نام برده شده [۳۴] ولی به این روایت هم نمی‌توان استدلال کرد، چون در اصل انتساب این کتاب به شیخ صدوق تردید وجود دارد.

خلاصه اینکه حکم به حرمت خواندن تمام آیات سوره‌های عزائم خلاف اصل است و دلیل روشنی از روایات هم بر آن نداریم.

۳. حرام بودن قرائت سوره‌های عزائم در نماز واجب

قرائت هر کدام از سوره‌های عزائم در نماز از نظر فقه اهل بیت(ع) حرام است ولی اهل سنت آن را جایز می‌دانند.

همه فقهای شیعه در این مسئله اتفاق نظر دارند؛ تنها از ابن جنید نقل خلاف شده است که گفته: شخص می‌تواند این سوره‌ها را در نماز واجب هم قرائت کند ولی وقتی به آیه سجده رسید، سجده را با اشاره انجام دهد و پس از تمام شدن نماز، سجده را کامل بخواند. [۳۵]

در این باره روایات معتبری داریم، از جمله:

زراره عن احدهما(ع) قال: لا تقرأ فی المكتوبة بشئ من العزائم فان السجود زیادة فی المكتوبة. [۳۶]

زراره از امام باقر(ع) (یا امام صادق(ع)) نقل می‌کند که فرمود: هیچ یک از عزائم را در نماز واجب نخوان چون سجده کردن افزودن در نماز واجب است.

نهی در این جا دلالت بر فساد می‌کند، چون حرمت از احکام تکلیفی است.

در روایتی از امام موسی بن جعفر(ع) آمده است که: آن افزودن در نماز واجب است. [۳۷]

البته در روایتی از امام صادق(ع) نقل شده که در پاسخ کسی که درباره مردی که در نماز آیه سجده خوانده است، پرسیده بود، فرمود:

یسجد ثم یقوم فیقرأ فاتحه الكتاب ثم یرکع و یسجد. [۳۸]

سجده می‌کند، سپس بر می‌خیزد و فاتحه‌الکتاب را می‌خواند، سپس رکوع و سجود می‌کند.

طبق این روایت خواندن سوره سجده در نماز جایز است، ولی فقها با توجه به دو روایتی که در بالا خواندیم، این روایت را حمل بر نماز مستحبی و یا اعاده نماز کرده‌اند. [۳۹]

درباره مضمون روایت زراره که دلیل عمده این حکم است، پرسش‌هایی را می‌توان مطرح کرد. امام فرموده: این کار افزودن در نماز واجب است، حال اگر کسی سوره را خواند ولی در وسط نماز سجده نکرد، هر چند گناه کرده ولی آیا بر نماز افزوده است؟ و یا اگر با اشاره سجده کند، همان‌گونه که گفته‌اند اگر نماز گزار در حال نماز، آیه سجده را از کس دیگری شنید، باید با اشاره سجده کند و خللی بر نماز وارد نمی‌کند، آیا بر نماز افزوده است؟

پاسخ این پرسش‌ها روشن است، چون دلیل حکم، جمله اول روایت است که با صراحت از خواندن عزائم در نماز نهی شده و جمله بعدی از باب بیان حکمت است و ملاک استدلال قرار نمی‌گیرد.

می‌توان گفت: حتی با صرف نظر از روایات و با توجه به احکام دیگر، خواندن سوره سجده در نماز صحیح نیست، چون نماز گزار در میان دو محذور واقع می‌شود یا باید سجده فوری را ترک کند و یا فعل زیادی در نماز انجام دهد.

حتی جایز نیست که انسان قسمتی از سوره سجده را بخواند و نرسیده به آیه سجده، آن را رها کند و سوره دیگری بخواند، چون وقتی شروع به خواندن یک سوره کرد باید آن را تا آخر بخواند.

همان‌گونه که اشاره کردیم، اهل سنت خواندن سوره عزائم را در نماز واجب جایز می‌دانند و در نماز وقتی به آیه سجده می‌رسند، از حالت قیام به سجده می‌روند و سپس بر می‌خیزند و سوره را ادامه می‌دهند.